Природа и отечество в лириката на Вазова

Когато поета напусне сферата на това, що е обществена актуалност или злоба на деня, музата му го води най-охотно в уединението на гората и планината. Природата буди извънредно богати преживявания у тоя син на Балкана. Неговия възторг от всичко, което долавя око и ухо, от простори, краски, линии, от шум и движение, от въздух и вегетативен живот, има нещо типично романтическо, което отива до истинска екзалтация, щом сцената на съзерцанието бъде в България. Всяка природа го очарована, всеки кът, гдето той може да се почувствува в самота и гдето не достига врявата на суетните тревоги. Далеч от „усмивки лицемерни", от „клюки и зависти", от „страсти, вихрове, разгари" (Под нашето небе, 51), поета се чувствува дома в недрата на природата: тя е неговия „вожделен и драг мир", тук само намира той себе си и може да каже откровено:

Сега съм у дома, сега съм пак поет
(Звукове 75; Скитнишки песни, 70).

Защото природата е за него нещо значително повече от хубавия ландшафт — наслада за окото, от идилията, гдето не долитат тревоги и крясъци на умразни хора: тя е някаква безкрайна и величествена поема, от която говори божественото, едно произведение на изкуството, което не търпи никакво сравнение с поемите на най-гениалните хора, били те Гйоте, Данте или Омир (Звукове, 82; Скитнишки песни, 25). Тъкмо тук го спохожда най-драговолно музата, — музата, що му нашепва бленове, кара го да тръпне от екстазът и го упива с неземни мелодии:

Виждам долинка тъмна в шумака,
Изворче хладно весело блика,
Младата муза до него чака,
И мен с усмивка приветно вика.
(Гусла, 73),

Той споделя живота на природата — и в това единение, в това слияние (Звукове, 23) трябва да съзираме дял от религиозната негова мисъл; той разбира езикът ѝ — и чете в „тез пустини неми,... на скрижали, на бившите преврати дълбоките следи" (Гусла, 40); разбира „на Бога тайната голяма" (Люляка, 19) и тъй се вдъхновява за песни, — за песни, в които дъха свежест, в които няма ни помен от „отровни грижи" и „недостойни тревоги", за песни, замислени „пред планинските хижи" и

При ека сладки на звънците пойни.
(Скитнишки песни, 3)

Тъкмо защото изпитва такова „блаженство чудно", несмутено от никакво страдание, и се „поглъща цял" в природата, споделила копнежите му; тъкмо поради това състояние на нирвана, в което поета престава да бъде нещо отделно, нещо частно, а е „дъх, луча, звук, струя, песен" и диша „с битието на всемира" (Скитнишки песни, 19); тъкмо затова за него е толкова мъчителна раздялата с „гори, вълни, хълми" и толкова „тъжен часа" на връщането в шума на столицата (Юлска китка, 40). И една от най-острите носталгии на стария поет, наред със спомена за бащиното огнище, е болката му за спохожданите някога върхове, поля и долини на родния край:

Отдавна ваш гост съм веч рядко,
Под тежкий на времето гнет,
Но с мисъл пригръщам ви сладко,
Пригръща ви старий поет.
(Люляка ми замириса, 59)

Нека добавим още, че като необходим елемент на природата, и с равни права на всичко останало, се явява човека на полския труд, селянина, който оре, сее и жъне. Нему Вазов посвещава много от най-хубавите си стихотворения, поставяйки полезния труд на земледелеца не по-низко от тоя на умствения работник и поддържайки култа на физическата работа с такъв жар, щото съвсем естествено иде на устата му подканата: „Пред тоз орач шапка да снемем!" (Под нашето небе, 79). Тази концепция у Вазова ни подсеща отново за Юго, за неговия „geste auguste du semeur" (Saison des semailles), както ни подсещат за обичта на французкия романтик към децата, тая също невинна природа, и всички ония стихове на нашия поет, гдето е даден израз на топла радост от „златните детски дни" (Люляка ми замириса, 12), на чист възторг от палавата и безгрижна младост, както тя се смее, крещи и играе (Звукове: „Жаннета", „Тръносливката").

Казахме, всяка природа очарована поета (— че всичко около него е божествена поема), и навред, гдето е покой и красота, бликат в душата му възвишени мисли или пленителни съзвучия. Но има една природа, която стои най-близко до сърдцето му и която изтръгва най-силна любов, — любов, що граничи с екзалтация. Това е българската природа, отечеството на поета. Още от малък той е свикнал да обожава родните хоризонти, с техните снежни върхове, бурни водопади, зелени гори, и шум на поточето, и накит на цветята и „всички чудосии, пред които мнозина — хиляди минават слепи" (Звукове, 85). Вече първите си стихове той „покланя" на „България свещена", стоновете на която отглася Балкана (Тъгите на България), и още в преклонни години той пие „кристалните струи на вдъхновението" от извора на родните планини, гдето някога е блуждаял и мечтаял под тъмните борове (Люляка ми замириса, 19). Творчеството му, угаснало в града, всред прозата на животът и всичко изкуствено на чувствата, възкръсва отново при едничката мисъл за Балкана: там падат всички вериги на духът, и поета стои „обаян, вдъхновен" (Избавление: „Полет"). Макар да споделя космополитизма на един Русо и да е възпитан в общечовешките симпатии на Юго, той е същевременно, все като тях, голям патриот, и ако Русо е толкова горд с красотата на Швейцария, а Юго прогласява Франция, отечеството си, за „ma gloire et mon unique amour" (A la France), нашия Вазов намира за най-живописна, най-мила тъкмо страната на своите прадеди и сънародници. Има моменти, когато нему се струва, че не изобщо природата, а само българската природа е в състояние да го възхити с величието и красотата си, когато дори любовта не е любов, щом сладките думи и нежните чувства изтичат от сърдцето на чужденка, която не тръпне при мисълта за България (Избавление: „Разходка до Баняса", „Луиза"): и тогава той е готов да забрави цял свят, да махне ръка на всички културни блага и на всичкиениални творения, само зарад дъха ни една „балканска роза". Обходил Запад от езерата на Финландия до Етна и Сицилия, преплувал морета, превалял планини и менил кръгозори, той лелее в гърдите си само една обич — за „рая балкански", и въздиша дълбоко само за една картина — за „чуките балкански" (Люляка ми замириса, 82). Макар сърдцето му да тупа за всяка скръб, най-страстно чувствува то със сърдцето на България, от досягането с която песента му получава някакъв подйем (Под нашето небе, 5); и колкото да ни се вижда странно, той обича родината не само в зората на пробуждането ѝ, когато тя чупи окови, или в дните на победи, когато тя проявява мощ, но дори и когато тя е забравила светлите си задачи, станала е поприще на диви крамоли, и някакъв тъмен дух я тика към провала (Там, 16).

Нека вярваме в искреността на поета, колкото на пръв поглед да сочи изповедта невероятна. Наистина, той мисли тъй, усеща тъй, и това се обяснява с оня несъкрушим афинитет, който приковава впечатлителната душа на поета завинаги към родината. Гения на самият език, орган на изкуството му, средата, която едничка го цени и разбира, скъпите спомени, що пълнят душата му, блена за миналото, свързано със земята, гдето почиват отците му, борбата за едно бъдеще, което трябва да ощастливи потомците им, всичко го притегля магически към една географска ивица между Дунава и Бяло море, люлка на детинството му и гроб за праха му. Той е слял своето битие всецяло с битието на народът, от ранни младини е пял за родината, — както и сетния му стон ще бъде „Мила родино" (Под гърма на победите, 37), — отричан е бил и хулен тъкмо за тях, тям е дал и сърдце и душа (Люляка ми замириса, 53, 60), всичко което има като дар небесен и като нравствена сила, — и в това служене забравил себе си. Заради отечеството, казва ни той, поетът е занемарил „съкровените свои преживявания", които само крадешком е нанасял понякога на книга; зарад отечеството, той не е смеял да пее за себе си (Люляка ми замириса. 48, 123), и онова, което е страстен зов, трептящ звук, възторг в песента му, има все този извор:

От четирийсет годин аз живях
За мен си не, а за народа,
От четирийсет години ази пях
За родина и за свобода.
(Под гърма на победите, 68)

Но, родино, за тебе пях!
Ти цяла беше в песента ми,
И да открия не посмях
Светаята светих в душа ми.

Ще отнесе във гроба свой
Светът невидим на поета,
Жаждът неутолени мой
И песнята си недопета.
(Люляка ми замириса, 20).

Проф. М. Арнаудов

(Из очерка „Вазов за своето творчество").

Есенно

Роняти се тъй златисти есенни
листи годеж листи от дръвята,
Роени се тъй есенни сълзи тъй есенни
И на тъй изъ душата

Роняти се тихи ни бъдеш
Всякой день „своеми на радостъ
Такава, нъ на тъй будеш
Бленове — свики отъ младостъ

Въ тихи стръвъ гледаитъ къмъ залъка,
Гледаитъ какъ слънце ще зайде...
Скоро и азъ, тукъ странникъ,
Нечути ще чуя зовъ: „хайде!"

П. Вазовъ

Автограф на едно от последните стихотворения на Вазова

Иван Вазов

Затвори очи завинаги, отиде си великия писател и човек. Певеца на България замлъкна. . .

И ние плачем за него, за любимия учител и водач, за нашия незаменим закрилник навсякъде и всякога.

Но само ние ли, хората, скърбим за чародейника на българската реч? За деца, който остави толкова многобройни и редки ценности на своя народ?

За Вазов тъгува на само българския народ, но и българската хубава природа. Върховете планински сведоха чела, горските потоци спряха своявесел бяг, реките запяха тежките химни на смъртта, а нашето слънце се надвеси загрижено над равните поля и ясните звезди зарониха сълзи в тиха нощ за незабравимия покойник.

А лекия ветрец шепне безутешно: „няма го вече! Няма го вече!.."

Утешете се, деца на България, не тъжете, не проливайте сълзи: Вазов е пак, както и приживе, сред народа си, за когото живя и работи цял живот и комуто служи като най-предан син.

Безсмъртните жнвеят за живите и след живота си на земята.

Те побеждават смъртта!

Д-р Д. Гаврийски

Иван Вазов и Развигор

Вазов посрещна с голяма радост идеята за Развигор. Той предвиждаше ролята, която ще играе нашия лист в нашия духовен и литературен живот. Когато излизаше първия брой, Вазов стоя дълго в печатницата — и преди обеда и подир обеда. Занимаваше го всяка дреболия, какво се реди, как се реди, питаше за следните броеве, питаше от къде ни е дошла на ума такава мисъл, намираше я за много навременна в нашия живот, обещаваше да пише, написа няколко статии и едно стихотворение, а напоследък искаше дори да ни праща дописки от Костенец.

Сега съдбата на Вазова се изпълни. Развигор няма да забрави своя насърдчител.

Човешкото у Вазова

Колкото и да е желателно, все пак един автор не може да бъде разгледан приживе тъй, както налага неговото творческо дяло. Виновни за това са не личната приязън или неприязън към него от страна на критици и четци, дали израз на своите чувства и разбирания в прекомерни възхвали и отрицания, а оная незавършеност, която като сянка следва писателя през целия му живот. И кой смелчак ли би могъл да даде своята окончателна присъда над един творец, когато е лишен от съвкупността, на ония психологически и творчески дани, които определят твореца с всичките свойствени нему особености като човек и създател на художествени ценности? Ето защо, присъдите над писателя приживе са присъди само над негозите отделни произведения, но не на творческото му дяло. А математическия сбор на тия оценки не дава нито представа за силата на неговия талант, нито определя значението му в дадена литература.

Погледнато така, не можем да не признаем, че ние още не познаваме както трябва Вазова. Пред нас е още непълната библиография на неговите съчинения, част от които са били забравени, може би, не поради тяхната стойност, и от автора, и от четците.

А тя ще се приведе в известност и в система само чрез рудничарското тръпение на литературният историк.

Дялото на ценителя ще дойде подир, след едно по-близко или по-далечно бъдеще.

Обаче, съвременниците не ценят. Те само четат или не четат един писател в зависимост от много условия, част от които остават скрити и за самите тях.

И ние, съвременниците на Вазова, трябва да си признаем, че нашите отношения към него не са били нищо друго, освен отношения на четци към скъп, любим автор. Ала какъв е той и какво е неговото значение за нашата култура, ще могат да кажат, негли само нашите деца, обзрели творческото му дяло през призмата на обективността, която всяко време носи със себе си, за да се взре пред нея в друго едно време, станало вече минало за него.

Ще отрекат ли те Вазова? Не. Те само ще поразменят мястото на неговите произведения, за да поставят някои от тях по-високо от тия, които поставяме ние. Но нашите потомци ще открият и нови страни в неговия талант. Ценен от нас като лирик — ту патетичен, ту сантиментален, — възхвалван като етик — на места величествен и дълбок, а на места лек и анегдотичен — Вазов без друго ще им обърне внимание със своя горчив смях — най-скъпата и най-характерната струна на неговата душа. И чрез нея ще видят, колко голям човек е живял между нас и колко малко е бил разбиран и скъпен, макар твърде много четен и обичан. Тогава ще възкръснат сенките на забравените днес „Чичовци", прародители на нашите дни, на Митрофановци и Дормидолски, родоначалници на държавния ни живот, така незабелязано осветен в своите карикатурни черти от техните деца, между които велемъдро се пъчим и ние, съвременниците на Вазова. И колкото по-скоро проникне този смях във всяка българска къща, колкото по-добре бъде разбран той, толкова по-скоро ще се очертае пред очите на българина народния ни поет като творец на ценности с трайно значение. До тогава „Под игото" ще държи първенство, поради своите мятежни битови картини, в които всеки е повече герой, отколкото човек. А младите народи тъй лесно се увличат от героичното и тъй малко се взират в човешкото, което ни сближава с всички народи на света!

Но нали остава непозната и Вазовата тъга, която пропива много от лирическите